

İSTİKBÂL GAZETESİ'NE GÖRE DOĞU CEPHESİ'NDE TÜRK-ERMENİ SAVAŞI (1920)

Uğur ÜÇÜNCÜ*

ÖZ

Milli Mücadele'nin kazanılmasında Doğu Cephesi önemlidir. Gerek İtilâf Devletleri gerekse Bolşevik Rusya, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan Devleti kurulmasını tasarlamışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'da Bolşevik İhtilali çıkınca Rus ordusu bölgeden çekilmiştir. Ardından Türk ordusu Kafkaslara kadar ilerlemişti. Fakat Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesi sınırlara çekilmiştir. Türk ordusunun terk ettiği yerlerden Kars ve çevresi Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Ermeniler, işgal bölgelerini genişletmeye çalışmışlardı. Fakat 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa emrindeki Türk ordusu Ermenilere karşı harekâta başlamıştır. Kısa süre içinde Ermeniler yenilgiye uğratılmış ve Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Doğu Anadolu'daki bu harekât Trabzon'da da yakından takip edilmiştir. Trabzon kamuoyu harekâta dair bilgi haber ve yorumları şehirde zamanın en önemli gazetesi *İstikbâl*'den takip etmiştir. Bu çalışmada Doğu Anadolu'daki harekâtın ve zaferin Trabzon'da *İstikbâl* gazetesine yansımaları ortaya konmaya çalışılacaktır. **Anahtar Sözcükler:** Doğu Cephesi, Trabzon, İstikbal, Milli Mücadele

REFLECTIONS OF THE TURKISH-ARMENIAN WAR ON THE *İSTİKBÂL* NEWSPAPER IN THE EASTERN FRONTIER AND THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

The Eastern Frontier was of vital importance for the achievement of the National Struggle. Bolshevik Russia and the Allies planned the establishment of an Armenia State in Eastern Anatolia. When

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: uucuncu@ktu.edu.tr.

Bolshevik Revolution took place in the First World War, the Russian army withdrew from the area. Then, the Turkish army went to the Caucasus. Yet, the Ottoman Empire retreated to the border before the First World War, with the Armistice of Mudros. The Armenians occupied Kars and neighboring places, abandoned by The Turkish army. The Armenians tried to expand their occupation zones. But, the Turkish army being under the command of the 15th Corps Commander Kazim Karabekir Pasha, began operations against the Armenians. The Armenians were defeated in a short time and signed the Treaty of Gyumri. This operation in eastern Anatolia was closely monitored in Trabzon. People in Trabzon were closely interested in these developments concerning the operations and particularly the newspaper *Istikbâl*, the most important journal in the city at the time, provided them with the news. In this study, the reflections of the operation in eastern Anatolia and victory will be highlighted by the *Istikbâl* newspaper in Trabzon.

Keywords: İstikbal Newspaper, the eastern Frontiers, Turks, Armenians, The First World War, Kars.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Ermeni Meselesi önemli bir sorundu. Anadolu'nun doğusunda bir Ermeni Devleti kurma amacıyla hareket eden Ermeni çeteleri Birinci Dünya Savaşı sırasında devlet güvenliğini doğrudan tehdit eder hale gelmişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 27 Mayıs 1915 tarihinde Sevk ve İskân Kanunu'nu çıkardı. Bu kanunla ordu ve bağımsız kolordu ve tümen kumandanlarına, karşı koyma, silahlı saldırı ve direnenlere şiddet kullanılması; askeri kurallara aykırı davranışta bulunanlarla casusluk ve ihanetleri söz konusu olacak yerleşim yerler halkını ayrı ayrı veya topluca sevk ve yerleştirmeleri yetkisi verilmiştir.¹ Kanun gereği Trabzon ve çevresindeki Ermeniler de sevk ve iskâna tabi tutulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin merkezi İstanbul, İtilaf Devletlerinin işgaline maruz kalmıştı. İşgal Devletlerinin baskısı ve etkisi sonucu Sevk ve İskân Kanunu'yla Ermenilere soykırım yapıldığı iddiasıyla Divan-ı Harb-i Örfi kuruldu. Mahkeme, Mustafa Nazım Paşa başkanlığında 24 Mart 1919'da yargılamalara başladı.² Bu güdümlü mahkemelerde birçok kişi hukuki olmaktan uzak, daha çok siyasi anlayışla yargılandılar, idam da dâhil olmak

¹ Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, İstanbul 2006, s.50-51.

² Nejdet Bilgi, "Ermeni Tehciri Yargılamalarında İlk Safha: Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in Yargılanması", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Ed. İdris Bal, Mustafa Çufalı, Ankara 2006, s. 457.

üzere ağır cezalara çarptırıldılar. Divan-ı Harb-i Örfi'nin sürdürdüğü en önemli davalardan biri de “*Trabzon Tehcir ve Taktik Davası*”dır.³ 26 Mart'ta başlayan Trabzon Davası 16 Mayıs 1919'da sona ermişti.⁴ 22 Mayıs'ta ise karar açıklanmıştı.⁵ Buna göre, Eski Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ve İttihat ve Terakki Katib-i Mesulü Nail Bey, gıyaplarında idama mahkûm edildiler. Gümrük Müdürü Mehmet Ali Bey, 10 sene kürek, Polis Müdürü Nuri Bey ve Acente Mustafa Bey birer sene hapis ve ikişer sene memuriyetten mahrumiyet cezalarına çarptırıldılar.⁶ Mehmet Ali Bey'den başka, Tüccar Niyazi Bey ve Mustafa Kırzadelerden oluşan Trabzon İttihat ve Terakki Şubesi mensupları da Bekirağa Bölüğü'ne gönderildiler.⁷ İlerleyen zamanlarda yeni tutuklamalar da yapıldı. Malta'ya, Trabzon Vilayetinden: Of Mutasarrıfı Mustafa Asım, Lazistan Mebusu Süleyman Sudi, Mehmet Ali Beyler ve Ordu Sağlık Müfettişi Dr. Süleyman Numan Paşalar⁸ gönderilmiştir.

Mütareke Dönemi'nde Ermeniler, Doğu Vilayetleri merkezinde bir Ermenistan talebine Trabzon'u da eklemişlerdi. Bu taleplerini 12 Şubat 1919'da Paris Konferansı'na verdikleri muhtıradan ortaya koymuşlardır.⁹ Konferansta, Ermenilerin Trabzon talebi İngiltere tarafından da desteklenmiştir.¹⁰ Oysa, Trabzon ve çevresindeki Ermeni nüfus fazla değildi. Kemal Karpat'ın resmi istatistiklerden yola çıkarak verdiği rakamlara göre, 1914'te Trabzon'da 921.128 Müslüman, 161.574 Rum varken Ermenilerin sayısı 37,549'dur.¹¹ 1915 Sevk ve İskân Kanunu sonrasında vilayetteki Ermeni nüfus daha da azalmıştı. Hal böyleyken Ermeniler, Milli Mücadele'nin başlarında Doğu Anadolu vilayetlerini ele geçirmek için bir taraftan uluslararası alanın desteğini almaya çalışırken diğer taraftan sınır hattında askeri ve tedhiş faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Ermenilere karşı askeri bir harekâta girişilmesi düşüncesi ise daha 1920 ilkbaharından itibaren hâkim olmaya başlamıştı. Fakat Sovyet Rusya'dan çekinilmişti. Ruslar TBMM Hükümeti ile yaptığı görüşmelerde Bitlis, Van ve Muş gibi bazı yerlerin Ermenilere bırakılmasını

³ Bilgi, *a.g.m.* s. 457; Trabzon Davası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Tüfekçi, *Trabzon ve Çevresinde Yapılan Ermeni Tehçiri ve Yargılamalar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.

⁴ *Memleket*, 18 Mayıs 1335/18 Mayıs 1919.

⁵ Divanı Harbi Örfi Zabıt Ceridesi, *Takvimi Vakayı*, 7 Ağustos 1315/7 Ağustos 1919, No:3616.

⁶ Divanı Harbi Örfi Zabıt Ceridesi, *Takvimi Vakayı*, 7 Ağustos 1315/7 Ağustos 1919, No:3616.

⁷ Taylan Sorgun, *Mütareke Bölüğü ve Bekir Ağa Bölüğü*, İstanbul 1998, s. 239; Ferudun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara 2005, s. 175; Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1996, s. 192.

⁸ N. Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, (Yer belirsiz) 1976, s. 474.

⁹ Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s. 48.

¹⁰ Rahmi Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Ankara 2001, s. 49.

¹¹ Kemal H.Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 378-379. Benzer rakamlar için ayrıca bkz. Kâmil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s. 175.

istemmişti.¹² Haziran'ın başında ise Ermeni çeteleri sınır bölgelerinde Müslüman halka saldırıya başlamıştı. Bunun üzerine 9 Haziran'da Doğu bölgesinde geçici seferberlik ilan edildi. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Doğu Cephesi Kumandanlığına getirildi.¹³ Fakat bu sefer de eşzamanlı olarak 22 Haziran'da Yunanlılar Batı Cephesinde taarruza kalkışmıştı. Bu nedenle Ermenilere karşı 9 Temmuz'da bir nota vermekle yetinilmişti.¹⁴

Eylül ayında ise Ermenilerin Oltu ve civarına taarruz etmeleri meşru müdafaa hakkını bir kez daha doğurmuştu. Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, karşı taarruz yapılması isteğini Ankara'ya bildirmişti. TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Milli Savunma Bakanı Fevzi ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşalar, konuyu görüşmüşler ve Karabekir Paşa'nın talebini onaylamışlardır.¹⁵ Bunun üzerine Doğu Cephesi Kumandanı Karabekir Paşa, 24 Eylül'de karşı taarruz emri vermiştir.¹⁶

Doğu Cephesi'ndeki Türk-Ermeni Savaşı, dünyada ve Türkiye'de yakından takip edilmiştir. Trabzon ve çevresinde de süreci kamuoyuna aktaran en önemli vasıta *İstikbâl* gazetesi olmuştur. Milli Mücadele'nin kuruluş aşamasında Karadeniz'de Pontus tehlikesi artmıştı. Trabzon'da, özellikle *Epuhi* ve *Farosianedolis* adlı iki Rum gazetesi Pontusçuluk bayraktarlığı yapmaktaydılar.¹⁷ Trabzon ve çevresinde bu tehlikeye karşı Faik Ahmet ve arkadaşı Mehmet Salih Beyler bir Türk gazetesi çıkarılması kararı almışlardır.¹⁸ Neticede gazete *İstikbâl* adıyla 10 Aralık 1918'de çıkarıldı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olan gazete Milli Mücadele'yi desteklemiş, özellikle Karadeniz'deki Rum propagandalarına karşı yayın faaliyetini sürdürmüştür. 27 Ocak 1921'den itibaren günlük olarak çıkarılmıştır.¹⁹ 4 Mart 1925 Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesine dayandırılarak 8 Mart 1925'te Bakanlar Kurulunun aldığı bir kararla kapatılmıştır.²⁰ Bununla beraber *İstikbâl* gazetesinin son sayısı ise 17 Mart 1925'te yayınlanmıştır.²¹

1-Doğu Harekâtı Öncesinde Ermeni Mezalimi

İstikbâl gazetesi, Ermeniler üzerine harekete geçilmeden önce bölgede başlayan saldırı ve Müslümanlar üzerinde yapılan mezalimi Trabzon kamu-

¹² Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, Ankara 2009, s. 242-243.

¹³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara 1997, s.325.

¹⁴ Erel Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Ed.Baskın Oran, C: I, İstanbul 2009, s.170.

¹⁵ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Kars Özel Sayısı, S.49, Eylül 1964, Vesika:1138.

¹⁶ Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C: II, İstanbul, s. 173-174.

¹⁷ Uğur Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, Ankara 2012, s. 47.

¹⁸ Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul 1964, s.217.

¹⁹ E.Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Ankara 2010, s. 186.

²⁰ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)*, 30.0.18.01/1.13/13.5.1; Belgeyi temin etmemi sağlayan Veysel Usta'ya teşekkür ederim.

²¹ Üçüncü, *a.g.e.*, s.246.

oyuna aktarmıştır. Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkesi ile Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki sınırların gerisine çekilmesiyle korumasız kalan Müslümanlar, Ermeni mezalimine maruz kalmışlardır. İlginç olan ise bütün bu mezalime karşın Avrupa ve Amerika'da, Ermeni propagandacılar olayları Müslümanların Ermenilere zulmü olarak göstermişlerdir. Bu propagandalara karşın Genelkurmay Başkanlığı 1919 yılı Temmuz ayında Kafkasya'da Müslümanlara karşı yapılan mezalimi gözler önüne seren bir eser bastırmıştır. Ermeniler sınır dışında kalan Müslüman halka Temmuz ayından sonra da mezalime devam etmişlerdir. Özellikle Ocak, Şubat 1920'de saldırılar artmıştır.

Kars vilayetinde Ocak, Şubat aylarında Ermeni müfreze ve çetelerinin ortaklaşa yaptıkları saldırılar karşısında pek çok kişi öldürülmüştür. Çıldır, Zaruşad (Arpaçay) ve Akbaba kazalarında gerçekleştirilen mezalim oldukça fazlaydı. Ermeniler, Ocak 1920'de Kars ve Gümrü demiryolu üzerindeki Şahnalar köyüne saldırmışlardır. Zırhlı vagonlara yerleştirilen topların ateşleriyle başlayan saldırıda sadece bu köyde 500'ü aşan çocuk, kadın ve erkek öldürülmüş, kaçmayı başarabilenlerden 200 kadar Müslüman kar tipisine yakalanarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Bir diğer Ermeni müfrezesi tarafından Güğercin, Mamaş, İncilipınar köylerinde bazıları yakılmak suretiyle 45 genç öldürülmüştür. Köylerin "*güzel ve bakire kızlarından*" 30'u ise Gümrü'ye gönderilmiştir. Bu mezalim Müslümanlar tarafından Tiflis'teki ABD Temsilciliği nezdinde protesto edilmişti. Öte yandan "*Çaresiz kalan Müslümanların haklı sesi*" Azerbaycan Millet Meclisi kürsüsünde de gündeme getirilmiştir. Öte yandan Amerikalı Albay Haskel ve bir İngiliz Yüzbaşı, Şahnevan ve civarındaki köylere giderek halkı sakinleştirmeye çalışmışlar, Müslümanlara kesinlikle saldırı olunmayacağını vaat etmişlerdir. Fakat verilen bu teminata karşın ilerleyen günlerde saldırılara devam edilmiştir. Şubat ayından itibaren Zaruşad köyünde Ermeni mezalimi tekrarlanmıştır. Ermeniler, Ağüzüm, Salahane, Ergene, İncedere, Karahan, Geçithacı, Hacıpıri, Küçük ve Büyük Kımılar, Mehmetabad, Vartanlı, Okçuoğlu, Bacıoğlu, Minla Musa, Karakilise, Arangir köylerini tahrip etmişler, yağmalamışlar ve Müslüman halkı öldürmüşlerdir. Bu köylerden kaçmayı başarabilen 150 kişi ise dağlarda donarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Kadın ve çocuklar da dâhil olduğu halde 2000 Türk "*en feci mezalime kurban olmuştur.*" Öte yandan Ermeni Askeri Müfreze Kumandanının 30 Ocak 1920'de verdiği resmi taahhüdü kabul eden Müslümanlar da aynı akıbeta maruz kalmışlardır. Bu saldırılar sonrasında 13 genç Müslüman kız Gümrü'ye, 6 Müslüman kız Kars'a gönderilmişlerdi. Ermeniler Zaruşad saldırısında ganimet olarak el koydukları Müslüman kadınların değerli işlemeli çarşaflarını ve elbiselerini Kars'ta açılan bir pazaryerinde satmışlardır. Müslüman

köylerinden gasp edilen 15.000 küçük ve büyük baş hayvan da Kızılçakçak İstasyonu yoluyla götürülmüştür.²²

13 Haziran tarihli gazete Erzurum kaynaklı bir haberi “*Ermeni Vahşetleri Devâm Ediyor*” başlığıyla vermiştir. Habere göre Ermenistan’da Müslüman halka karşı Ermeni “*hûnhârlığı*” artmıştır. Gazete bir süredir sivil halka karşı yapılan saldırıları ortaya koymuştur. Buna göre, 23/24 Şubat 1920 Salı günü Zengibasır civarında Cebheçari köyünün Müslüman halkı tamamen süngüden geçirilmiştir. 3 Mayıs 1920’de bir Ermeni müfrezesinin baskınına uğrayan Sarıkamış’ın kuzeyinde Laloğlu ile kuzey batısında Akçakale Müslüman köyleri halkı, ölüm tehditleri karşısında, perişan bir halde Türkiye sınırlarına sığınmışlardır. Bu baskına Boylar köyünden beş kadın, üç erkek, Delaloğlu’ndan üç kız, Aşağı Salon, Yukarı Salon, Çıplaklar, Kahraman, Baş Köy, Bey Köy köyleri halkı bütün mal ve eşyalarını terk ederek hayatlarını kurtarmak için Bardız bölgesinden Türk sınırına göç etmektedirler. Ermeniler, Kars vilayetine bağlı Solaklı kazasının İncedere köyü Müslüman halkına da katliam yapmaya başlamışlardır. Lavildi köyü tahrip edilmiş, eşya ve malları yağmalanmış, Müslüman kadınlardan tecavüze maruz kalanlar olmuştur. Buralardan kaçmayı başaran 60 araba ile 576 kişi 1 Haziran 1920’de Oltu Mutasarrıflığına başvurarak iskân edilmelerini ve iaşelerinin sağlanmalarını talep etmişlerdir. Ermeniler 3 Haziran’da Sarıkamış’ın kuzey doğusundaki köylere baskın yaparak halkın hayvanlarını ve eşyalarını gasp etmişlerdir. Ayrıca Karaçayır, Iğdır, Akpınar, Karapınar Müslüman köyleri de Ermeniler tarafından yağma edilmiştir. Kaçmayı başaramayan halktan Iğdır köyünden 70, Akpınar’dan 5 kişi öldürülmüştür. Sarıkamış’ın kuzeyindeki Yedi Kilise ve Asbuğa köylerinin de Ermeniler tarafından sarılarak halkının öldürüldüğü haberi alınmıştır.²³

Ermenilerin bu saldırıları karşısında Kars İslam Şurası birlikleri de elinden geldiğince savunma tedbirleri almakta, hatta Ermenilere fazlaca kayıplar verdirebilmekteydi. *İstikbâl* gazetesinin 23 Haziran tarihli sayısında belirtildiğine göre, Ermenilerin topla makineli tüfekle teçhiz edilmiş 1200 piyade ve süvariden oluşan bir kuvveti 19 Haziran 1920’de Bardız, Allahuekber, Agundir, Tatarkuş hattında Kars İslam Şurası kuvvetlerine saldırmışlardır. Ermenilerin ani baskınları karşısında Şura Kuvvetleri kısa süre sonrasında takviye edilmiştir. Takviye edilen kuvvetler, Ermenilere kayıp verdirmeyi başarmıştır. Öyle ki sadece Allahuakber Dağı’nda Ermeniler 50 ölü bırakmıştır. Öte yandan Erivan’ın güneyinde Zengibasır mıntıkası Şura kuvvetleri, Ermeni saldırılarını sonuçsuz bırakmıştır. Zengibasır Müslüman halkı da Uluhanlı civarında demiryolu köprüsünü tahrip etmeye ve üç defa

²² *İstikbâl*, 16 Haziran 1336/16 Haziran 1920, No: 147, s.1.

²³ *İstikbâl*, 13 Haziran 1336/13 Haziran 1920, No: 146, s.1.

taarruza girişen Ermenilere birçok kayıp verdirdikten sonra geri çekilmeye mecbur etmişlerdir.²⁴

2-Doğu Cephesinde Türk-Ermeni Savaşı

Doğu Cephesinde Ermeniler Türkiye sınırlarındaki Oltu'ya saldırıya geçmişlerdir. Buna dair *İstikbâl* gazetesinde ilk haber 19 Eylül 1920 tarihinde "Ermeni Taarruzları, Oltu'da Muvaffakiyyet" başlığıyla yayımlanmıştır. Haberde bildirildiğine göre: Kop mıntıkasında Türk Milis Kuvvetleri, ilerlemek isteyen 30 süvariden ve 50 piyadeden oluşan Ermeni Taşnak Hükümeti kuvvetlerini Uğruca, Mirza Han yönünde püskürtmüşlerdir. Bardiz Cephesi'nde, 14 Eylül 1920 sabahı Taşnak Ermenilerinden 30 kişilik bir piyade kuvveti Cerher? Dağı'ndaki Türk kuvvetlerine taarruz etmek istemişlerdi. Fakat Türk kuvvetlerinin direnişi karşısında başarısız olmuşlardı. Oltu Türk müfrezesinin 13 Eylül 1920'deki karşı saldırıları sırasında İsmail Dağı'ndan da Ermeniler püskürtülmüştür. Oltu müfrezesi karşısında geri çekilen Ermeniler Eğri Kilise ve Kapan yoluyla Pancelot'a giderken beraberlerinde götürdükleri üç top, bir makineli tüfek ve bir sağlam kamyon Türk çevirme birliklerince ele geçirilmiştir. Böylece bu cephede bulunan Ermeni toplarının tamamı Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir. Ermenilerin şimdiye kadar kayıpları 200' ü geçmiştir.²⁵

Ermenilerin Oltu taarruzu, TBMM Hükümeti'nin Ermeniler üzerine taarruz emrini kolaylaştırmıştır. Zira uluslararası alana meşru savunma hakkını kullandığı izlenimini vermiştir. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Doğu Cephesi Kumandanlığına, Ermeni harekâtına başlama emrini 20 Eylül 1920'de iletmiştir. Bunun üzerine Doğu Cephesi Kumandanı Karabekir Paşa, 24 Eylül'de karşı taarruz emri vermiştir.²⁶

29 Eylül 1920 tarihli *İstikbâl* gazetesine göre, Ermeni Taşnak Komiteleri sınırlardaki Müslüman köylerine ve Müslüman halka karşı saldırılara başlamıştır. Kaçmayı başarabilenler Türk sınırına doğru iltica etmektedirler. Ermeniler, Merdenek'in güney doğusundaki Top Taş ve Gedikler köylerini piyade ve süvarilerden oluşan 200 kişilik bir kuvvetle sararak Müslüman halkı tamamen "katlettikleri, henüz meme emmekte olan çocukları bile anneleriyle birlikte vahşî bir şekilde öldürdüklerini" Top Taş Köyü'nden Kosor'a gelmeyi başaranlar bildirmişlerdir. Oltu Cephesi'ndeki muharebe sonrasında geri çekilen Ermenilerin Müslüman köylerini yaktığı, bombaladığı ve halkı öldürdüğü de mülteciler tarafından söylenmiştir. Taşnak Ermenileri Oltu yenilgisinden sonra bir hafta sınırlara tekrar saldırıda bulunmak istemişlerse de

²⁴ *İstikbâl*, 23 Haziran 1336/23 Haziran 1920, No: 149, s.1.

²⁵ *İstikbâl*, 19 Eylül 1336/19 Eylül 1920, No: 173, s.1.

²⁶ Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.173-174.

yine geri püskürtülmüşlerdir. *İstikbâl* gazetesi, Taşnak Ermenilerinin bu faaliyetlerle amacını ortaya koymuştur. Gazeteye göre Taşnakların gayesi, Müslüman halkı tamamen himaye eden Türk kuvvetinden mahrum bırakmak, ardından hepsini istediği gibi imha etmektir.²⁷ Öte yandan Ermenilerin Bardız Cephesi'nde yaptıkları taarruz da sonuçsuz bırakılmıştır. Bu taarruzda yalnız bir tepede ikisi subay olmak üzere 50'den fazla Ermeni öldürülmüş, iki ağır top ve makineli tüfek ganimet alınmıştır. Gazete, son dakika olarak verdiği haberde ise Türk kuvvetlerinin Surp, Hac Dağı, Berhadir? Dağı, Çorum, Azab Deresi, Hicaz Dağı, Paldem Gediği, Gelin Taş Dağı, Meydan Dağı'nı ele geçirdikleri bilgisini vermiştir. İleri hareket başarıyla devam etmekte Ermenilerden gece baskınında iki top ve bir makineli tüfek daha alınmıştır.²⁸

Ermenistan Hükümeti bir yandan Doğu Anadolu'da savaşı sürdürürken diğer yandan Amerika'dan maddi yardım arayışlarını sürdürmüştü. Fakat Ermenistan eski Başbakanı Amerikan'ın Ermenistan'a para yardımı talebini ve Amerikan Mandasını reddettiğini bildirmişti.²⁹ ABD'den beklenen yardımın gelmemesi üzerine Ermenistan Hükümeti, Müttefik Devletlere müracaat ederek silah ve mühimmat talep etmiştir.³⁰

Türk ileri harekâtı neticesinde 29 Eylül sabahı Sarıkamış Ermeni işgalinden kurtarılmıştı.³¹ Sarıkamış'ın kurtarılışı *İstikbâl* gazetesinde geniş bir yankı bulmamış, geri alınan diğer yerler arasında verilmiştir. Sarıkamış'tan sonra da Doğu Cephesi'nde Türk ileri harekâtı başarıyla devam etti.³² Cepheye Ermeni taarruzları da boşa çıkarılmaktaydı. Merdenek Cephesi'nde 600 piyade ve 150 süvariden oluşan Ermeni kuvveti bir Türk piyade bölüğüne saldırmış, dört buçuk saatlik şiddetli muharebeden sonra Ermeniler düzensiz bir şekilde geri çekilmeye mecbur edilmiştir. Kağızman'da Şaban Köyü, Ermeni işgalinden kurtarılmıştır. Iğdır yakınında ise keşif kuvvetleri arasında çatışmalar yaşanmıştır.³³ Ermeniler, 14 Ekim'de Kars civarında genel taarruz yapmışlardır. Bu taarruzlar da Türk kuvvetlerinin şiddetli direnişiyle durdurulmuş, yapılan karşı taarruzlarla Ermeniler püskürtülmüştür. Bu muharebeden sonra Hacihalil Dağı Türk süvari kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Çermali hattında muharebe eden 4 topla takviye edilen 600 Ermeni piyade kuvveti perişan bir şekilde Akbaba Dağı'na doğru kaçmışlardır. Merdenek Cephesi'nde ise taarruz eden Ermeni Dördüncü Alayına mensup olduğu anlaşılan 700 piyade, 250 süvari, beş makineli tüfek ve iki toptan oluşan Ermeni kuvvetleri

²⁷ *İstikbâl*, 29 Eylül 1336/29 Eylül 1920, No: 176, s.1.

²⁸ *İstikbâl*, 29 Eylül 1336/29 Eylül 1920, No: 176, s.1.

²⁹ *İstikbâl*, 29 Eylül 1336/29 Eylül 1920, No: 176, s.1.

³⁰ *İstikbâl*, 20 Teşrin-i Evvel 1336/20 Ekim 1920, No: 182, s.1.

³¹ Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.175.

³² *İstikbâl*, 6 Teşrin-i Evvel 1336/6 Ekim 1920, No: 178, s.2.

³³ *İstikbâl*, 13 Teşrin-i Evvel 1336/13 Ekim 1920, No: 180, s.1.

şiddetli muharebeler ve karşı taarruzlarla Kürt Suyu ve Karatavuk'un doğusuna atılmıştır.³⁴

Ermeniler, Gürcü işgalindeki Türk topraklarına da göz dikmişlerdi. 17 Ekim 1920 tarihli *İstikbâl* gazetesinin bildirdiğine göre, Ermenilerin 200 kişilik bir kuvveti Çıldır Gölü'nün kuzeybatısına ulaşmışlardı. Ermeni Kuvvetleri Kumandanı, Gürcülerin Çıldır bölgesinden 24 saat içinde çıkmalarını istemiştir. Buna karşın Gürcüler etkili tedbirler alma yoluna gitmişlerdir. Gürcüler bu doğrultuda Çıldır istikametine bir tabur sevk etmişler ve Ahıska bölgesinde yeni askerler silahaltına almışlardır. Gürcü askerlerinin Kura Nehri batısındaki ve Ardahan'ın kuzey doğusundaki mevzilere yerleştirildiği haber alınmıştır.³⁵

Bu sırada TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya ile işbirliği arayışındaydı. Kurulan irtibat neticesinde Kafkas yolunun açılması noktasında mutabakata varılmıştı. Zira Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye gönderilecek yardımlar, İngiltere etkisindeki Kafkas Hükümetleri tarafından engellenebilirdi. Ermenistan'da da İtilâf Devletleri'nin kontrolündeki Taşnak Hükümeti, Sovyet Rusya ve TBMM Hükümeti için tehlikeliydi. Bu nedenle Sovyetler ve Türkiye, bölgedeki İtilâf Devletleri etkisindeki hükümetlere karşı birlikte hareket edecekti. 24 Ekim 1920 tarihli *İstikbâl* gazetesi, Ermeni gazetelerine dayandırarak verdiği haberde Sovyetler Rusya'sının Ermeni Hükümeti'ne nota verdiğini bildirmiştir. Buna göre Sovyet Hükümeti Ermeni Hükümeti'ne şu notayı vermiştir:

1. İtilâf Devletleri'ne karşı savaşmak üzere Türk ordusuna katılacak Bolşevik kuvvetlerinin Ermenistan arazisinden geçmesine izin verilmesi.
2. Sevr Antlaşması'nın Ermenistan tarafından reddedilmesi.
3. Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanacak barış antlaşmasına Sovyet Cumhuriyeti'nin aracı olarak kabul edilmesi.

Sovyetlerin bu üç şartının Ermenistan Hükümeti tarafından reddedildiği, Tiflis'te yayınlanmakta olan Ermenice gazeteler tarafından yazılmaktadır. *Slova* gazetesi bir başyazısında notanın Ermenistan'ın hayatını sonlandırmak için hazırlanmış bir kararname olduğunu iddia etmiştir. Oysa kendisine her zaman "*babalık eden*" İtilâf Devletleri'ne karşı olan bu notayı Ermenistan'ın hiçbir zaman tatbik etmeyeceğini belirtmiştir. Gazete, Sovyet Dış İlişkiler Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin'in Ermenistan'ın bağımsızlığı için verdikleri vaatlerin nerede kaldığını sormuş, "*Fakat Ermenilik inliyor ve matteessüf ona el uzatan, yardım eden şimdi hiç kimse yok*" ibarelerini kullanmıştır.³⁶

³⁴ *İstikbâl*, 17 Teşrîn-i Evvel 1336/17 Ekim 1920, No: 181, s.1.

³⁵ *İstikbâl*, 17 Teşrîn-i Evvel 1336/17 Ekim 1920, No: 181, s.1.

³⁶ *İstikbâl*, 24 Teşrîn-i Evvel 1336/24 Ekim 1920, No: 183, s.1.

Diğer taraftan Ermeni temsilcileri, Gürcü Hükümetiyle işbirliği yapmak ve yardım almak adına müzakerelerde bulunmak üzere Tiflis'e hareket etmişlerdir.³⁷

Gerçekten de Ermenistan, Türkler karşısında aldığı yenilgilerden başka uluslararası alanda yalnızlık yaşamaktadır. Ermenistan'ın bu zor durumu *Times* tarafından da ortaya konmuştur. *Times* muhabirinin verdiği bilgilere göre Ermenistan'ın sınırlarındaki durum çok kötüdür. Türklerin ani taarruzu Sarıkamış ve Soğanlı'nın düşmesiyle neticelenmiştir. Bolşevikler de aynı zamanda Ermenilerin Batı Cephesi'ne kuvvet sevk etmemesi için Doğu Cephesi'ne taarruz etmişlerdir. Böylece iki kısaç altında kalan Ermenistan zor durumda kalmıştır.³⁸ Türkler karşısında tutunamayan Ermeniler ise dış yardım için her türlü çabayı sürdürmüşlerdir. Ermenistan eski Başbakanı Alexandr Hadisyan, Sofya'dan geçerken, Bulgaristan ordusunda bulunan Ermeni asker ve subaylarına Ermenistan'ın yardımına gitmeleri için izin verilmesini istemiştir. Bulgaristan Başbakanı ise bu hususun Bulgaristan Meclisi'nin vereceği bir karar olduğunu bildirmiştir.³⁹

Ermenistan'ın uluslararası alandaki yalnızlığından faydalanan Türk ordusu ileri hareketine devam etmiştir. 24 Ekim 1920 tarihli *İstikbâl* gazetesinin bildirdiğine göre, Hacı Halil Köyü'nün doğusundaki Türk keşif kolları Bulak Dağı'nda 150 kadar Ermeni'yi yenilgiye uğratmıştır. Öte yandan Nahçıvan, Taşnak Ermenilerinden “*temizlenerek tarafımızdan işgal edilmiştir*”.⁴⁰ Ermenilerin ilerleyen günlerdeki karşı taarruzları da sonuçsuz bırakılmıştır.⁴¹

Genelkurmay Başkanlığının onayıyla Karabekir Paşa, 24 Ekim 1920'de Kars'a taarruz emri verdi. 30 Ekim'de üç saatlik bir savaştan sonra Kars, Ermenilerden kurtarılmıştır.⁴² Kars'ın kurtuluşu *İstikbâl* gazetesinde fazlaca yer bulmuştur. 31 Ekim tarihli *İstikbâl* gazetesi “*Kars'ın Sükûtu*” başlığıyla bu gelişmeyi şöyle kamuoyuna duyurmuştu:

“Şark Cephesi'nde kitaâtımızın şanlı ve muvaffakiyetli taarruzları neticesinde Kars sükût etmiş ve şehir-i mezkûrda birçok esir ve ganâim elde edilmiştir. Kars'ı tahliye eden Ermeni kuvvetleri kitaâtımız tarafından şiddetle ta'kib olunmaktadır.”⁴³

Kars'ın kurtuluşuna dair tafsilat ilerleyen günlerde kamuoyuna aktarılmıştır. 3 Ekim tarihli *İstikbâl* gazetesi, “*Bayburt Havâlîsi Kumandanlığından*” verilen bilgileri sayfalarına taşımıştır. Buna göre, Ermeni ordusu ikiye bölünerek büyük bir hezimete uğratılmış, Kars, Türk birliklerince geri

³⁷ *İstikbâl*, 24 Teşvîn-i Evvel 1336/24 Ekim 1920, No: 183, s.2.

³⁸ *İstikbâl*, 27 Teşvîn-i Evvel 1336/27 Ekim 1920, No: 184, s.1.

³⁹ *İstikbâl*, 24 Teşvîn-i Evvel 1336/24 Ekim 1920, No: 183, s.1.

⁴⁰ *İstikbâl*, 24 Teşvîn-i Evvel 1336/24 Ekim 1920, No: 183, s.1.

⁴¹ Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.179.

⁴² *Harp Tarihi Vesikaları Tarihi*, Vesika No: 1139; 1143, s. Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.182;

⁴³ *İstikbâl*, 31 Teşvîn-i Evvel 1336/31 Ekim 1920, No: 185, s.1.

alınmıştır. Biri nazır olmak üzere Erivan Hükümeti'nin yüksek memurlarından bazıları, Kars mülki görevlileri, Mevki Kumandanı General Primof'tan başka üç general, 50 civarında üst düzey subay ve 500 asker esir edilmiştir. Bu arada dördüncü alay kumandanı öldürülmüş, birinci alay kumandanı ise intihar etmiştir.⁴⁴ Kars'tan kuzeybatı yönüne çekilen Ermeni kuvvetleri Türk süvari alayları tarafından takip edilmektedir. Kars civarında bir sağlam lokomotifle sayısı tespit edilmemiş, çok miktarda vagon ele geçirilmiştir. Gazete, Türk kuvvetlerinin bu muharebede büyük fedakârlık ve cesaret örneği gösterdiğini yazmış, Ermenilerin sağlam mevzilerde bulunmasına rağmen üç saat içinde “*perîşân ve münhezim*” edildiğini belirtmiştir. Buna karşın Türk kayıplarının 5-6 şehit ile 10 kadar yaralıdan ibaret olduğu bilgisini paylaşmıştır. Gazete, alınan esir ve ganimetlerin daha sonra duyurulacağını, halen tabyalardan esirlerin toplandığı bilgisini vermiştir.⁴⁵

Kars'ın kurtuluşu Trabzon'da sevinçle karşılanmıştır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti, Kars'ın kurtarılışı üzerine Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekmiştir. Telgrafta, cephe-deki askeri harekâtı yakından takip ettikleri, Allah'ın yardımıyla Türk askerlerinin büyük kahramanlıklarıyla Kars'ın üç saat içinde Ermeni işgalcilerinden kurtarıldığı büyük bir heyecanla hatırlatılmıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı, gelecekteki zaferler için çok önemli olduğunu belirttiği Kars başarısı nedeniyle en samimi tebriklerini sunmuştur. Karabekir Paşa'dan zafer kazanan Doğu Ordusu'na, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin selamlarını iletmesini istemiştir. Telgrafın sonunda, şu temennide bulunulmuştur: “*Cenâb-ı Hakk ordumuzu daha âli muvaffakiyete mazhar buyursun*”.⁴⁶ Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sadece Doğu Cephesi Kumandanı Karabekir Paşa'ya değil, aynı içerikte bir başka telgrafi Kars Kumandanı Rüştü Bey'e çekmiştir.⁴⁷

Trabzon halkı da Kars zaferini büyük şevkle karşılamıştı. Hatta zafer kazanan Türk ordusuna Ahmet Mürsel, 12 Kasım 1920'de *Neşîde-i Zafer* başlıklı bir şiir yazmıştır. 14 Kasım tarihli *İstikbal* gazetesi tarafından kamuoyuyla paylaşılan şiir şöyledir:

⁴⁴ Karabekir Paşa'nın verdiği bilgilere göre, Akşama kadar Doğu Cephesi karergahında toplanan esirler şunlardır: 3 general, 6 albay, 12 yarbay, 16 yüzbaşı, 59 teğmen, 16 sivil memur, 12 astsubay, 4 erbaş. Esir askerlerin sayısı: 1150'dir. Tespit edilen Ermeni ölüsü: 1110'dur. Faydalanabilecek 337 top, tamire ihtiyaç olan 339 top, çok miktarda makineli tüfek, mermi, mühimmat, diğer harp aletleri ve projektör ele geçirilmiştir. Esirler arasında Harbiye Nazırı Araratof, Genelkurmay Başkanı Vekilof, Kars Kale Grup Kumandanı Primof ve bir de sivil nazır vardı. Bkz. Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.183.

⁴⁵ *İstikbâl*, 3 Teşrîn-i Sâni 1336/3 Kasım 1920, No: 186, s.1.

⁴⁶ *İstikbâl*, 10 Teşrîn-i Sâni 1336/10 Kasım 1920, No: 188, s.1.

⁴⁷ *İstikbâl*, 10 Teşrîn-i Sâni 1336/10 Kasım 1920, No: 188, s.1.

Neşîde-i Zafer

Şark Ordumuza

Mağribteki, maşrıktaki, aġrâz-ı siyaset
 Etmekte bütün âlem-i İslâm'a hıyânet
 Fıtratta tahavvül mü nedir? Böyle ihânet
 Âlemlere salmakta, haviyyat-ı kıyâmet
 Yâ Rabb nedir, İslâmlara bu hiss-i adâvet
 Bezl eyle bize, nusret-i vahdetle metânet
 Top sesleri, mermîleri inletti cihâm
 Mahv eyledi umrânı, bütün emn mekânı
 Selb eyledi, kalplerdeki ümîd-i âmâlî
 Ağlattı, hemen, kâffe-i zîrûh-ı zamânı
 Dünyâyı da, insânı da, titretti, şeâmet
 Yâ Rabb bizi kıl, kudret-i vahdetle sıyânet
 Evlâdımız, ahfâdımız hep, kayd-ı vatanda
 Askerlerimiz şân ile, serhad-ı vatanda
 İspat ediyor, varlığı, hıfz-ı vatanda
 Yükselmededir, hakkımız, afâk-ı vatanda
 Hak, kuvvete galip gelir, elbette nihâyet
 Var eylesin Allah bizi, pür şân u şehâmet
 Hürşîd-i zafer, yükseliyor Kafkas yelinden
 Avâze-i savlet geliyor ordu dilinden
 Kars Kal'asının fethini, düşmenler elinden
 Safderlerimiz müjdeliyor belde telinden
 Şâd eylediniz, milleti ey ehl-i necâdet
 Tebcîl ederiz, nâmenizi tâ-be-kıyâmet
 Şark ordumuzun, necdeti, tebcîle sezâdır
 Biz Türklere, her an u zamân şân-ı fezâdır
 Zabt eyledi, târih bunu, pek şanlı gazâdır
 Düşmanlara da, ibret için kanlı cezâdır
 Şarktan doğuyor, neyyir-i nevvâr-ı selâmet
 İsâr ediyor, âleme ümîd-i refâhet

Ahmet Mürsel

12 Teşrîn-i Sâni 336⁴⁸

⁴⁸ *İstikbâl*, 14 Teşrîn-i Sâni 1336/14 Kasım 1920, No: 189, s.2.

Kars'ın kurtuluşu, Türkler için büyük bir sevinç yaratmışken Ermenilerce matemle karşılanmıştır. 17 Kasım 1920 tarihli *İstikbâl* gazetesi, 127 sayılı Ermeni *Mişak* gazetesinde çıkan “*Büyük Bedbahlık*” ibareli başyazıyı kamuoyuyla paylaşmıştır. Yazıyı önemine binaen veriyoruz:

“Ermeniler mâtem içerisinde. Kars, Ermenistan'ın kasası sükût etmiştir. O, Mustafa Kemal Paşa asâkiri tarafından zabt edilmiştir. Felâketi mufassalan bilmiyoruz. Bilmiyoruz ki bu felâket ne sebepler dolayısıyla vuku' bulmuş ve bu husûsta kabâhâtli kimlerdir, fakat bugün bunun vakti değildir. Çünkü bu husûs bil'âhire de tahkîk edilerek mütecâsirlere taht-ı mes'uliyete alınabilir. Kars'ın zıyâ'ı Ermenistan'ın mahvı demek değildir. Ermenistan düşmânları Ermenistan'ı yaralamaya muvaffak olmuşlarsa da ceriha, mevdi mücîb olabilecek kadar tehlikeli ve ağır değildir. Hükûmetimizin kalbi henüz atmaktadır o, tahlîs edilmiştir: Bu, bizim canlı kuvvetlerimizin asâkirimizdir. Onu muhâfaza ve takviye edelim. Büyük muhârebât-ı muvâcehesinde bulunduğumuzu unutmayarak düşmânâ karşı müdâfaatta bulunmak değil bilakis onu tard etmeliyiz...”⁴⁹

TBMM Hükümeti'nin Ermenistan karşısında aldığı bu galibiyetler sonrasında Gürcistan'a da işgal ettiği yerlerden çekilmesine dair Doğu Cephesi'nden bir nota verilmiştir. Bu gelişmeler bir süreden beri Gürcistan nezdinde işbirliği arayışında bulunan Ermenistan'ın da çabaları neticesinde Gürcü kamuoyunda rahatsızlık uyandırmıştır. Bu rahatsızlık Gürcistan'daki Ermeni ve Gürcülerin Türkiye aleyhinde mitinglerine dönüşmüştür. 31 Ekim 1920 tarihli *İstikbâl* gazetesi, Tiflis'ten Trabzon'a dönen Masuf El Kerim'e dayandırarak verdiği habere göre, Türk ordusu Sarıkamış'ı zapt ettikten sonra ileri hareketine devam etmesi ve Türk Kumandanının Gürcü Hükümeti'ne nota vermesi gerekçesiyle Ermeniler, 6 Ekim Çarşamba günü Tiflis'te büyük bir miting düzenlemiştir. Gösteriye, Gürcüler de katılmışlardır. Alaturka saat beş civarında Tiflis'in bütün mağazaları birden kapanmıştı. 10 dakika geçmemiş idi ki Tiflis'in Cumhuriyet Sarayı önünde büyük bir kalabalık oluştu. Mektep çocukları mızıklar eşliğinde miting alanına gelmişlerdi. Türkler aleyhinde Ermeni ve Gürcü dillerinde konuşmalar yapıldı. Yine protesto için yabancı sefirliklerine gidildi. Yardım etmemelerinden şikâyet ettiler. Fakat karşılık olarak şu cevabı aldılar:

“Her şeyden evvel kendi mevcûdiyyetinize güvenmeniz lazımdır. Hâricten maddî muâvenet beklemek, maddî hiçbir fâideyi müntic olamaz, istinâdgâhınız kendi kuvvetiniz olmalıdır.”

Tam bu sırada Bolşevik olması muhtemel bir kişi masa üzerine sıçrayarak miting idare eden kişiye karşı şöyle haykırmıştı:

⁴⁹ *İstikbâl*, 17 Teşrin-i Sâni 1336/17 Kasım 1920, No: 190, s.1.

“Tashîh-i hudûd mes’alesi için Osmânlı Ordusu Kumandanı tahmînen üç mâh mukaddem size bir nota vermişti. Altı yüz senelik bir Hükûmete yirmi dört saatlik bir Hükûmet olduğunuz halde cevâb vermeye tenezzül etmediniz. İşte o kumandan-ı muhterem, kılıncı ucuyla cevâb olmak üzere Arpun’a gidecektir. Burada nümâyişin lüzumu yoktur. Gücünüz yetiyorsa derhâl hudûda gidiniz. Yaşasın Türk kumandanları, yaşasın Türk milleti.”

Ardından mitinge son verildi. Mitingin ertesi günü birçok gönüllü, trene binerek Ermenistan’a gittiler. Batum’dan da 1000 Ermeni gönüllüsü Ermenistan’a hareket etti. Öte yandan Batum Ermenileri de bir gösteri düzenleyip yabancı temsilcilikleri ziyaret etmişlerdir. Yunanistan’ın temsilci vekili Lazaridis onları karşılamış: “*Biz garbden siz şarktan Anadolu’yu istîlâ’ edeceğiz. Türk asilerini tenkîl edeceğiz. Ona göre çalışalım*” demiştir. Batum’daki mitingde gönüllü yazılanlar Ermenistan’a gitmişlerdi.⁵⁰

Bununla beraber 31 Ekim 1920 tarihli *İstikbâl* gazetesi, Ermenilerin Gürcüleri harbe teşvik çabalarının boşa çıktığını ve Gürcistan Hükümeti’nin Türk ordusuyla Ermeni kuvvetleri arasındaki savaşta kesin olarak tarafsız kalacağına karar verdiğini belirtmiştir.⁵¹

Bundan sonra ileri harekât devam etmiş Ermeni kuvvetleri, 5 Kasım’da Gümrü’nün batı sirtlarına kadar atılmıştır.⁵² 3 Kasım’da ise Erivan Hükümeti ateşkes teklifinde bulunmuştu. 6 Kasım’da verilen karşılıklı Gümrü’nün teslimi karşılığında teklifin kabul edileceği bildirildi. 7 Kasım’da Gümrü’den Ermeniler çekildi. Aynı gün Nahçıvan da Türk kuvvetlerince Ermenistan işgalinden kurtarıldı.⁵³

Öte yandan Türk zaferleri ardarda gelince Ermeni ve Ermeni yanlıları Türkiye hakkında kara propagandalara başlamıştı. Bu anlamda başvurdukları yol her zamanki gibi ‘Türkler azınlıklara mezalim icra ediyor’ idi. Daha da ötesinde bu iddialar Trabzon’u da kapsar hale gelmişti. *İstikbâl* gazetesi 10 Kasım 1920 tarihli sayısında “*Böyle Yalan da Görülmemiş!*” başlığıyla verdiği haberde Batum’da yayımlanan *Iho* ve Tiflis’te çıkan *Slav* gazeteleri, Trabzon’daki muhacirlerine dayandırarak şu iddiada bulunmuşlardır: Rum ve Ermeniler gazla yakılmaktadır. *İstikbâl* bu bilgiyi verdikten sonra şu yorumu yapmıştır:

“Yalan olur ama bu derece nâmûssuzca yalan görülmemiştir. Bu maksad-ı mahsûsa binâen neşredilmekte olan bu haberleri nefretle tekzîb ederiz.”⁵⁴

⁵⁰ *İstikbâl*, 31 Teşrîn-i Evvel 1336/31 Ekim 1920, No: 185, s.1.

⁵¹ *İstikbâl*, 31 Teşrîn-i Evvel 1336/31 Ekim 1920, No: 185, s.2.

⁵² Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.184-185.

⁵³ Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.185.

⁵⁴ *İstikbâl*, 10 Teşrîn-i Sâni 1336/10 Kasım 1920, No: 188, s.1.

8 Kasım 1920'de TBMM Hükümeti, Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla mütareke şartlarını Ermenistan Hükümeti'ne ilettiler. Ermeniler 10 Kasım'da Mütareke Şartlarını ağır bulduklarını, kabul etmeyeceklerini bildirdiler.⁵⁵ Bunun üzerine 10 Kasım 1920'de akşam saat 7'den itibaren yeniden çatışmalar başladı.⁵⁶ Erivan'da Ermeni Ordusu'na yardım amacıyla gösteriler arttı. Bunlardan biri 14 Kasım tarihli *İstikbâl* gazetesinde kamuoyuna aktarılmıştır. Buna göre Erivan'da Ermeni kadınları büyük bir miting yapmıştır. Bu mitingde aşağıdaki kararları almışlardır:

1. Mevcut durum nedeniyle Hükümete her türlü yardımda bulunulması.
2. Dâhili işlerin kadınlar tarafından yapılması, bütün erkeklerin cepheye gitmesi.
3. Askerlik yapacak şartları sahip olmalarına rağmen firari olan Ermeni erkeklerin kadınlar tarafından aranması.
4. Bütün Ermeni kadınlarına hitaben beyannameler vasıtasıyla kadınların vatanın kurtarılması için yardım etmelerinin sağlanması.⁵⁷

Mütareke şartlarının kabul edilmemesi üzerine Türk ordusu tekrar harekete geçmiş ve Ermeni kuvvetlerini bir kez daha yenilgiye uğratmıştır. 17 Kasım tarihli *İstikbâl* gazetesine göre, Doğu Cephesinde, Iğdır civarında Ermeniler Alihan'ın kuzeyinde Aras Nehri üzerindeki Markara Köprüsü'nü tahrip ederek şehrin kuzeyine çekilmiştir. Iğdır Türk birlikleri tarafından kurtarılmıştır. Gümrü Bölgesi'nde ise Gümrü'nün yirmi beş kilometre güneyindeki İstasyon civarındaki Ermeni birlikleri güneye atılarak buralar ele geçirilmiştir.⁵⁸

Türk ordusunun yeni zaferiyle beraber Ermeniler geri adım atmış ve 17 Kasım'da mütareke şartlarını kabul etmişlerdir.⁵⁹ Taşnak Hükümeti-TBMM Hükümeti arasında Mütareke imzalanmış ve savaş haline son verilmiştir. TBMM, Ermeni harekâtında yararlıkları görülen üst düzey komuta kademesinin, subayların ve askerlerin ödüllendirilmesine karar vermiştir. Bu anlamda Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, ferikliğe terfi ettirilmiştir.⁶⁰ Karabekir Paşa ise Ermeni zaferi nedeniyle birliklere bir tamim yayımlamıştır. Tamiminde "*binlerce İslâm kanını akatan ve Şark Vilâyetlerimize göz diken Ermeni Taşnak ordusunun kahramân*" Türk ordusu tarafından kesin bir yenilgiye uğratılarak barışa ve silah bırakmaya zorlandığını belirtmiştir. Teklif edilen mütareke şartlarının Ermenilerce kabul edildiği ve kılıç artıklarının gösterilen hattın doğusuna çekildiğini ifade etmiştir. Karabekir

⁵⁵ Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.185.

⁵⁶ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Vesika No: 1148.

⁵⁷ *İstikbâl*, 14 Teşrin-i Sâni 1336/14 Kasım 1920, No: 189, s.1.

⁵⁸ *İstikbâl*, 17 Teşrin-i Sâni 1336/17 Kasım 1920, No: 190, s.1.

⁵⁹ Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.187.

⁶⁰ *İstikbâl*, 24 Teşrin-i Sâni 1336/24 Kasım 1920, No: 192, s.1.

Paşa'nın belirttiğine göre Türkiye'ye teslim edilmek üzere 22 Kasım 1920'de ilk olarak 10 top, 91 hayvan, 5300 top mermisi, 1750 piyade tüfeği ve 2.000.000 piyade mermisi yüklü iki Ermeni treni Karakilise ve Erivan yönünden gelmiştir. Mütareke şartları gereğince şimdilik talep edilen silah ve mühimmatın tamamı 24 Kasım'a kadar teslim edilecektir. Karabekir Paşa yakın bir zamanda TBMM Hükümeti'nin çıkarlarına uygun, geleceğini güvenlik altına alan bir barış imzalanacağına olan inancını belirtmiş. Bundan sonra da Doğu Ordusu'na yeni görevler düşeceğini şöyle ifade etmiştir:

“Bu sûretle hakk-ı hayât ve istiklâl-i milliyyemizi cihâna tanıttırmak için giriştiğimiz bu mücâhede-i umûmiyyede gayemizin tamâmen istihlâsı uğrunda millet ve memleketin şark ordusu kıtaâtına tevdi' ve tahmîl edeceği diğer vazîfelerin yine büyük hamiyet ve hiss-i fedâkârı ve metîn-i azm ve îmân ile îfâ edileceğine emînîm. Tekmîl kıtaât, zâbitân ve efrâdına gazâ'larını tebrik ettiğimi ve selâmımın teblîğini ricâ ederim.⁶¹”

Karabekir Paşa'nın bu fikri, o devrin üst düzey yöneticilerinde de yayılmıştı. 5 Aralık 1920 tarihli *İstikbâl* gazetesi, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından yapılan davet üzerine seçim bölgeleri olan Erzurum'da bulunan TBMM İkinci Başkanı ve Adliye Vekili Celaleddin Arif Bey, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'le birlikte Trabzon yoluyla Ankara'ya geçmek üzere Cuma günü saat üçte Trabzon'a geldiklerini bildirmiştir. Değirmendere'de parlak bir törenle karşılanan Celaleddin Arif Bey burada bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında milletin kahramanlıklarından, Doğu Cephesi zaferinden takdirle bahsetmiştir. Garp Cephesi'nde de aynı muzafferiyetlerin sağlanacağını, düşmanların en sonunda Türklerin haklarını tanımaya mecbur kalacaklarını belirtmiştir. Sevr Antlaşması'nın milletin azmi sayesinde yırtılmış olduğunu ifade ederek konuşmasına “*Yaşasın Millet*” sözüyle ve halkın alkışlarıyla nihayet vermiştir.⁶²

Ermeni Harekâtı'nda yer almış, özellikle Kars'ın kurtarılmasında kahramanca mücadeleleriyle tanınmış, Albay Halid Bey de 25 Aralık'ta mahiyetiyle birlikte Trabzon'a gelmiştir. 27 Aralık tarihli *İstikbâl* gazetesi bu haberi verirken hoş geldin dileklerini şöyle ifade etmiştir:

“Mîralây Halid Bey
Şark ordusunun en güzîde ve kahramân kumandanlarından Mîralây Halid Bey dün mâhiyyeti ile birlikte şehrimize gelmiş ve Hâcî Mehmet mevki'ne kadar giden Fırka Kumandanı Alây Kumandanı ve Erkân-ı Askeriyye ile Müdâfaa-ı Hukuk Hey'eti tarafından istikbâl olunmuşlardır. Trabzonluların

⁶¹ *İstikbâl*, 24 Teşrîn-i Sâni 1336/24 Kasım 1920, No: 192, s.1.

⁶² *İstikbâl*, 5 Kânûn-ı Evvel 1336/5 Aralık 1920, No: 195, s.1.

yakından tanıdıkları bu mücâhede arkadaşına hürmet ve samîmiyetle hoş geldin deriz.⁶³

3-Türk Ermeni Savaşının Sona Ermesi

Ermeni Erivan Hükümeti, Türk ordusunun ileri harekâtı neticesinde Gümrü’de de hezimete uğramış ve 3 Kasım’da ateşkes teklifinde bulunmuştur. 6 Kasım’da verilen cevapta Gümrü’nün teslimi karşılığında teklifin kabul edileceği bildirildi. 7 Kasım’da Ermeniler Gümrü’den çekildi.⁶⁴ 8 Kasım’da TBMM Hükümeti mütareke şartlarını Ermenistan Hükümeti’ne bildirdi.⁶⁵ 10 Kasım tarihli *İstikbâl* gazetesi Ermenilerin barış teklifinin TBMM tarafından kabul edildiğini, hatta Erzurum Valisi Hamit Bey’in sulh müzakereleri için temsilci olarak tayin edildiğini bildirmiş ve Hamit Bey’in, bu görev için Gümrü’ye hareket ettiğinin haber alındığını ifade etmiştir.⁶⁶ Fakat Ermeniler, 10 Kasım’da Mütareke şartlarını ağır bulduklarını ve kabul etmeyeceklerini bildirdiler.⁶⁷ 14 Kasım tarihli *İstikbâl* gazetesi, bu haberi birinci sayfadan “*Son Haberler*” adı altında, Ankara’nın Ermenistan’a teklif ettiği şartları kabul etmediği şeklinde vermiştir. 10 Kasım 1920 akşamından itibaren taraflar arasında yeniden savaş halinin başladığı bilgisi kamuoyuna aktarılmıştır.⁶⁸

Gerçekten de mütareke şartlarını kabul etmeyen Ermeniler ileri harekâta geçerek birkaç Türk askerini esir almışlardı. Bunun üzerine Türk birlikleri karşı harekâta başladı. 11 Kasım’da Arpaçay’ın doğusu, 12 Kasım’da Iğdır, 15 Kasım’da Şahtahtı ele geçirildi. Bunun üzerine Ermeniler 17 Kasım’da mütareke şartlarını kabul ettiklerini ve barış müzakerelerine geçeceklerini bildirdiler.⁶⁹ 17 Kasım tarihli *İstikbâl* gazetesi, Ermenilerin ateşkes antlaşmasını niçin imzaladıklarının, Ermenistan’ın Tiflis temsilcisi tarafından açıklandığını belirtmiştir. Onun açıklamasına göre, Akbaba civarındaki Müslüman halk, “*ihtilâl ederek düşmen müfreze-i askerîyelerine*” katılmış olduklarından dolayı Ermenistan Hükümeti 7 Kasım’da askeri hareketi durdurmak zorunda kalmıştır. Mütareke, Ermeni Askerleri Baş Kumandanlığı tarafından imzalanmıştır.⁷⁰

Doğu Cephesi karargâhından 17 Kasım’da Trabzon’a çekilen telgrafta belirtildiğine göre, TBMM Hükümeti tarafından teklif olunan mütareke şartları, Ermeni Hükümeti tarafından kabul edilmiş ve harp harekâtı durdurulmuştur. Mütareke şartları gereğince Ermeniler 2.000 tüfek, 20’si ağır, 40’ı

⁶³ *İstikbâl*, 27 Kânûn-ı Evvel 1336/27 Aralık 1920, No: 201, s.1.

⁶⁴ Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.185.

⁶⁵ Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.185.

⁶⁶ *İstikbâl*, 10 Teşrîn-i Sâni 1336/10 Kasım 1920, No: 188, s.1.

⁶⁷ Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.185.

⁶⁸ *İstikbâl*, 14 Teşrîn-i Sâni 1336/14 Kasım 1920, No: 189, s.1.

⁶⁹ Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.187.

⁷⁰ *İstikbâl*, 17 Teşrîn-i Sâni 1336/17 Kasım 1920, No: 190, s.1.

hafif makineli tüfek, üç batarya, 4.000 bin sandık piyade, 6.000 top mermisi, 50 vagon ve iki tren verecekler. Arpaçay'ı terk edecekler ve Gümrü'nün on kilometre doğusunda bulunan hatta çekilecekler. Barış görüşmeleri Gümrü'de gerçekleştirilecektir. Türkiye barış temsilci heyeti, Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında Erzurum Valisi Hamid Bey ile Erzurum Mebusu Necati Bey'den oluşmaktadır. Bu heyet bugün Gümrü'de bulunmaktadır.⁷¹ Ermenistan ise mütareke gereği TBMM Hükümetine silahları teslim etmeye başlamıştır. 24 Kasım 1920 tarihli *İstikbâl* gazetesine göre, Ermeni ordusu tarafından silah ve mühimmat bugün akşama kadar tamamen teslim edilecekti.⁷²

Ermenistan'ın askeri anlamda kesin bir yenilgiye uğratılması sonrasında Batılı devletler de Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulması fikrinden uzaklaşmaya başlamışlardı. İlginç olan, bu durumun Ermeni gazeteleri tarafından da kabul edilmesiydi. Tiflis'te çıkmakta olan Ermeni gazetesi *Ashatavor*, İtalyan gazetelerine dayandırarak İtilâf Devletleri'nin Sevr Antlaşması hükümlerinde, Osmanlı Hükümeti lehine şu değişiklikleri kararlaştırdığını belirtmiştir:

1-Sevr Barış Antlaşması'nın mali yükümlülükle ilgili maddelerinde değişiklik kabul edilmiştir.

2-Sevr Barış Antlaşması gereğince Ermenistan'a terk edilen vilayetlerin Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalması kararlaştırılmıştır.

Gazete, bu değişiklikler karşılığında ise Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşevikler aleyhinde askeri harekâta başvuracağını iddia etmiştir.⁷³ Bu sırada 25 Kasım'da başlamış olan Gümrü'de Karabekir Paşa başkanlığındaki Türk heyeti ile Hadisyan başkanlığındaki Ermeni Hükümeti'nin müzakereleri sonuç vermiş, Gümrü Barış Antlaşması imzalanmıştı.⁷⁴ 5 Aralık 1920 tarihli *İstikbâl* gazetesi, kamuoyuna bu gelişmeyi "*Ermenistanla Sulh Akdedildi*" başlığıyla vermişti. Habere göre, Gümrü'den gelen telgraflara nazaran Ermeni Temsilci Heyeti, Türk Temsilci Heyeti'nin tekliflerini tamamen kabul etmiştir. Barış Antlaşması ½ Aralık 1920'de saat 12'de imzalanmıştır. Antlaşmanın bir şartı gereğince Ermeni ordusu 1500 tüfek, 20 makineli tüfek ve 8 toptan ibaret olacaktır. Geri kalan silahları tamamen TBMM Hükümeti'ne teslim etmeyi kabul etmişti. Ararat İstasyonu, Aras Nehri üzerinde Aşağı Karasu Kaynağı hattının güneyindeki Nahcıvan-Şahtahtı-Şerûr mıntıkasında Türkiye himayesinde bir yerel idare kurulacaktır.⁷⁵

İstikbâl gazetesi, Antlaşmanın Ermenistan üzerindeki tesirini de ortaya koymuştur. Bu meyanda, Ermenistan Eski Kabinesinin Beyannamesinin

⁷¹ *İstikbâl*, 21 Teşrîn-i Sâni 1336/21 Kasım 1920, No: 191, s.1.

⁷² *İstikbâl*, 24 Teşrîn-i Sâni 1336/24 Kasım 1920, No: 192, s.1.

⁷³ *İstikbâl*, 28 Teşrîn-i Sâni 1336/28 Kasım 1920, No: 193, s.1.

⁷⁴ Karabekir, *a.g.e.*, C: II, s.187-188.

⁷⁵ *İstikbâl*, 5 Kânûn-ı Evvel 1336/5 Aralık 1920, No: 195, s.1.

Meclis'te okunduğu bilgisini paylaşmıştır. Beynamede, Hükümetin komşularıyla iyi geçinmek siyasetini izleyeceği, Ermeni Hükümeti'nin ve milletinin işbirliği içinde çalışarak bir Ermeni ordusu vücuda getirileceği, böylece Ermeni milletinin hür bir şekilde yaşayacağı söylenmiştir. Şimdi ilk işin Türkiye ile hemen barış antlaşması imzalanması olduğu belirtilmiştir. Ermeni milleti, barış dönemine girmeye ve komşu devletlerle iyi ilişkiler içinde yaşamaya davet edilmiştir. Bununla beraber millet ve hükümetin işbirliği içinde çalışarak “*mükemmel ve son teşkilât üzere*” bir ordu kurulmasının düşünülmeye çağrısında bulunulmuştur. Ermenistan Başvekili daha sonra söz alarak şu çağrıda bulunmuştur: “*Ordumuzu gençleştirmek, çelik gibi bir hâle koymak lazımdır. Bunun için ordudan eski vücûdları atmamız. Nevzâd bir ordu teşkil etmeliyiz.*”⁷⁶

Ermenistan Hükümeti ve Başvekilinin bu ifadelerinden şu anlaşılıyor ki; Ermenistan şimdiki halde zorunlu bir barış antlaşması imzalamaktadır. Bu antlaşmaya uyulmak zorundadır. Fakat Hükümet ve millet birlikte çalışmak suretiyle modern ve güçlü bir ordu kurulmalıdır. Zira konjonktür yeniden hazır hale geldiğinde bu ordu Türkiye'ye karşı yeniden harekete geçirilebilecekti. En azından arzunun bu yönde olduğunun ifade edilmesi mantık dışı değildir.

Ermenistan Taşnak Hükümeti, Gümrü Antlaşması'nı TBMM Hükümeti ile imzalamıştı. Bu antlaşma TBMM Hükümeti'nin imzaladığı ilk anlaşma olması açısından önemliydi.⁷⁷ Fakat 29 Kasım'da İcevan'da (Karavansaray) kurulan Devrimci Komite Ermenistan'da Bolşevik yönetim ilan etmişti. 2 Aralık'ta Gümrü'nün imzalandığı gün, Kızıl Ordu'nun yardımıyla Erivan'ı ele geçirdi.⁷⁸ Böylece milliyetçi ve sosyal demokrat Taşnak Hükümeti düşürüldü.⁷⁹ Sovyet güdümlü Ermenistan Şura Hükümeti'nin ilk icraatı, yayınladığı bir beyanname ile Ermenistan Taşnak Hükümeti tarafından tayin edilmiş Ermeni elçilerinin ve konsoloslarının işlerine son vermek olmuştur.⁸⁰ Öte yandan yeni İhtilal Hükümeti, Gümrü Antlaşması'nı da tanımayacağını belirtti. 20 Aralık 1920 tarihli *İstikbâl* gazetesi ise bu anlamda yeni Ermenistan Hükümeti'nin Türkiye ile yeniden müzakerelere başlamak istediğine dair bilgiler paylaşmıştır. Rusya Şurular Hükümeti'nin Tiflis temsilcisinin *Slova* gazetesi muhabirine yaptığı açıklamalara değinmiştir. Muhabire, Ermenistan Taşnak Hükümeti'yle imzalanan antlaşmanın “*Ermeni inkılâbıyla*” fesholması lazım geldiğini belirtmiştir. Türklerle Ermeniler arasında yeniden müzakereler yapılması için tekliflerde bulunduğunu ve bu müzakerelere Rusya Şurular Hükümeti'nin de bir temsilcisinin katılacağını ifade etmiştir. Gazetelerin haberlerine göre Türkiye, Ermenistan ve Rusya arasında Bakü'de yeniden

⁷⁶ *İstikbâl*, 5 Kânûn-ı Evvel 1336/5 Aralık 1920, No: 195, s.1.

⁷⁷ Atatürk, *Nutuk*, s. 326.

⁷⁸ Tellal, a.g.m., s.171.

⁷⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 2008, s. 229.

⁸⁰ *İstikbâl*, 23 Kânûn-ı Evvel 1336/23 Aralık 1920, No: 200, s.1.

müzakerelere başlanacak ve Rusya'yı Medivani temsil edecektir.⁸¹ Böylece Gümrü Antlaşması tatbik edilemeyen bir anlaşma haline gelmiştir. Türk-Ermeni savaşını kesin olarak bitirecek anlaşma ise 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanacak Kars Antlaşması olacaktır.⁸²

4-Faik Ahmet Bey'in Başyazılarında Türk-Ermeni Savaşı

İstikbâl gazetesi Başyazarı Faik Ahmet⁸³ Bey, Doğu Anadolu'daki Ermeni mezalimini ve Türk Ermeni savaşına büyük ilgi göstermiştir. Kaleme aldığı başyazılarıyla konuyla ilgili bilgi, düşünce ve yorumlarını Trabzon ve çevresi kamuoyuna aktarmıştır. Faik Ahmet Bey'in Doğu Cephesi'nde Ermeni savaşıyla doğrudan ve dolaylı olarak kaleme aldığı 8 başyazısı tespit edilmiştir.

Faik Ahmet Bey ilk başyazısını Ermenilerin Doğu Anadolu sınır köylerinde saldırılara başlayacağı Haziran 1920'de İtilâf Devletleri'nin barış anlaşması dayatmaları üzerine kaleme almıştır. 6 Haziran 1920'de "*Sulh Muâhedenâmesine Nazaran Hudûd-ı Şarkıyyemiz*" başlığıyla kaleme aldığı yazıda, Türkiye'ye dayatılan Anlaşmanın Ermenistan hakkındaki kısmını şöyle özetlemiştir:

Türkiye, Ermenistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıyacaktır. Sınır Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis vilayetlerinden geçecektir. Bu vilayetlerde sınırları Amerika Cumhurbaşkanı Wilson belirleyecektir. Türkiye, O'nun belirleyeceği kararları kabul etmeyi şimdiden taahhüt edecektir. Bu dört vilayetin tamamını veya bir kısmını terk edebilecektir. Faik Ahmet Bey,

⁸¹ *İstikbâl*, 20 Kânûn-ı Evvel 1336/20 Aralık 1920, No: 199, s.1.

⁸² Antlaşma için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 6, TBMM Matbaası, Ankara 1943, s.199-202; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C: I, Ankara 1989, s. 37-42.

⁸³ Faik Ahmet Bey, 1894'te Trabzon'da doğdu. Babası, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurucusu ve başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Hami Bey, annesi ise Mürvet Hanım'dır. İlk ve orta öğretimini Trabzon'da bitirdikten sonra İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. Birinci Dünya Savaşı'na zabıt adayı olarak katıldı. Zabıt vekili olarak terhis edildi. Milli Mücadele'de Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti idareciliği yaptı. Cemiyetin yayın organı *İstikbâl* gazetesinin kuruculuğunu ve başyazarlığını yaptı. Gazete I. Meclis'te İkinci Grup taraftarı bir yayın takip etti. 8 Mart 1925'te kapatıldı. Faik Ahmet Bey, gazetenin kapatılması üzerine avukatlık mesleğine döndü. Trabzon Barosu başkanlığı görevini üstlendi. 6, 7, 8, 9, 11. Dönemlerde Trabzon Mebusu seçilmeyi başarmıştır. Soyadı Kanunu'ndan sonra Barutçu soyadını aldı. 12 Ağustos 1946'da TBMM Adalet Komisyonu üyeliğine seçildi. I. ve II. Hasan Saka Hükümetleri sırasında (10 Eylül 1947-14 Ocak 1949) Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı görevlerinde bulundu. Nebahat Hanım'la evlenen Faik Ahmet Bey, Kadriye, Reşan, Furkan ve Ecmel Faik isimlerinde dört çocuğa sahipti. Fransızca bilen Faik Ahmet Bey, milletvekili iken 14 Mart 1959'da Bahçelievler'de vefat etti. Cenazesi Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedildi. Bkz. Faik Ahmet Barutçu'nun Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 1124; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)*, 30.0.18.01/1.13/13.5.1; Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IX.Dönem, 1950-1954*, C: VII, TBMM Yay., Ankara 1998, s. 1079-1081; Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VIII. Dönem (1946-1950)*, C: III, Ankara 2012, 1033-1034.

Ermenilerin, Avrupa ve Amerika kamuoyu nezdinde yaptıkları mağduriyet propagandalarıyla bütün medeniyet âlemini kazandıklarının anlaşıldığını ifade etmiştir. Türklerin Wilson İlkelerine inanarak savaşı terk ettiklerini, fakat şimdi kandırıldıklarını belirtmiştir. Türkiye'nin Batı, Güney ve Doğu sınırlarının akıl ve mantıktan uzak bir şekilde tespit edildiğini ifade etmiştir. Ona göre, Doğu Anadolu'da nüfusun büyük bir çoğunluğunun Müslüman olduğunun Batı tarafından da bilinmesine rağmen sınırların tayininin Wilson'a bırakılması mantık dışıdır. Doğu Vilayetlerindeki sınırın tespiti Almanya'daki gibi halkoyu ile yapılmalıdır. Bu anlaşmayla anlaşılıyor ki Wilson İlkelerinin, milletlerin çoğunlukta oldukları yerlerdeki egemenlik hakları gerçeği Müslümanlar haricindekiler içindir. Oysaki, doğu vilayetlerinde şimdiye kadar birçok incelemeler yapıldı, Amerika heyetleri coğrafyada dolaştılar, hepsinde de bölgede Ermenistan'ın kurulmasının imkânsızlığı anlaşıldı. Hatta General James Harbord, "*Doğu Vilâyetlerinde Ermenistan kuracak bir Ermeni bulamadım*", tarzında bir beyanda bulunmuştur. Hal böyleyken Sulh Konferansı'nda doğu vilayetlerinde bir Ermenistan kurulması kararlaştırılmıştır. Oysaki Türkiye mevcut Ermenistan'ı zaten tanımış, hatta ona yardım dahi etmiştir. Şimdi Batı, Türkiye'nin aleyhine, Ermenistan lehine sınır düzenlemeleri yapmaktadır. Bu da Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkileri germekten başka bir sonuç vermez.

Faik Ahmet Bey, Ermenistan'ın çıkarlarının da Türklerle anlaşmakta ve istila emellerinden uzaklaşmakta olduğunu ifade etmiştir. Avrupa ve Amerika'nın Ermenilere ne derece yardım edebileceklerinin de anlaşıldığını belirterek Lloyd George'un geçenlerde Avam Kamarası'ndaki söylemine dikkat çekmiştir. Buna göre Lloyd George, İtilâf Devletleri'nin Ermenilere yardım edemeyecek bir durumda olduklarını belirttiğini hatırlatmıştır. Yine Avrupa basınının bu yönde tavır ortaya koyduğunu belirttikten sonra Doğu Anadolu'da sınırların tayin edilmesinde Ermenilerin doğrudan doğruya Türkiye ile anlaşmaya gayret etmelerinin kendi çıkarlarına uygun olacağını ifade etmiştir.⁸⁴

İstikbâl gazetesi, Doğu Cephesi'nde Ermenilerin Müslüman halka karşı uyguladığı şiddet ve mezalimi kamuoyuyla paylaşarak dikkatleri bu mesele üzerine çekmiştir. 16 Haziran 1920 tarihinde Faik Ahmet Bey, "*Müslîmânlar Yapsa İdiler*" başlığıyla bir başyazı kaleme almıştır. Başyazısında Erivan Ermeni Hükümeti'nin hâkim olduğu yerlerde Müslüman halka karşı sürdürdüğü mezalim haberlerinin en önemli kaynağının Türk sınırlarına sığınan mültecilerin ifadeleri olduğunu belirtmiştir. Bu mezalimi okuyup da üzüntü duymayacak kimsenin olamayacağını ifade etmiştir. Buna karşın Avrupa'nın, mezalimin Müslümanlara karşı yapıldığı için bu durumu görmezlikten geldikleri görüşünü savunmuştur. Faik Ahmet Bey, haklı olarak şu soruyu sormuştur: "*Yâ, Müslîmânlar yapsalar idi?*" Bunun cevabını da

⁸⁴ Faik Ahmet, "Sulh Muâhedenâmesine Nazaran Hudûd-ı Şarkıyyemiz", *İstikbâl*, 6 Haziran 1336/6 Haziran 1920, No: 144, s.1.

vermiştir: “*O zaman aynı Avrupa kıyâmeti koparırdı*”. Böyle olması halinde medeniyet âlemi sayılan Hristiyanlık dünyasının olayı, Müslüman Türk vahşeti ve barbarlığı olarak anacaklarını belirtmiştir. Zira Fransız işgalini fırsat bilerek Müslüman halka saldıran Ermenilere karşı Türklerin kendilerini korumalarını dahi “*hûnhârlık*” olarak gösterdiklerini hatırlatmıştır. Yine Avrupa’nın, Bulgarların Doğu Rumeli’deki, Yunanlıların İzmir’deki zulümlerini görmezlikten geldiğini ifade etmiştir. Faik Ahmet, tehcir meselesinde “*ortalığı ayağa kaldıran*” Avrupa’nın, Batılılardan oluşan tahkik heyetinin İzmir’e dair raporlarına rağmen gerekli adımları atmamasını, Hristiyan dünyasının Müslümanlara karşı “*her türlü mezâlimi mubâh görmesine*” bağlamıştır. Faik Ahmet’e göre Ermeniler, Avrupa’nın bu tavrından cesaret alarak savunmasız Müslümanlara “*katliâm siyâsetini*” sürdürdüler. Hâkimiyetleri altındaki Müslümanları kendileri için zararlı gördüklerinden dolayı imhha etmektedirler.

Faik Ahmet Bey, Ermenilerin, coğrafi konumlarını dikkate almak zorunda olduklarını da ifade etmiştir. Aksi takdirde Ermeniler için doğacak sorunları Avrupa’nın gideremeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle Ermenilerin geleceğinin komşu devletlerle kuracakları dostane ilişkilere bağlı olabileceğini ifade etmiştir. Dostane ilişkilerin de ancak hâkimiyet sahalarındaki Müslüman halka karşı izleyecekleri hareketlere göre şekilleneceğini yazmıştır.⁸⁵

Faik Ahmet Bey, 17 Ekim’de “*Şark Cephesinde Ermeni Taarruzları*” başlığıyla kaleme aldığı başyazısında Ermenilerin dışarıdan alacağı yardımla Doğu Anadolu’ya taarruz edeceğinin zaten beklendiğini belirtmiştir. Buna rağmen barışsever tutumdan dolayı Ermeniler üzerine saldırı öncesinde gidilmekten kaçınıldığını ifade etmiştir. Faik Ahmet’e göre, Ermeniler, Türklerin bu barışçı tutumunu kötüye kullanarak sınırdaki kendi idareleri altındaki Müslüman köylere ve kasabalara saldırmışlardır. Ermeni saldırıları arttıkça Müslüman muhacirlerin Türk idaresindeki bölgelere akınları da çoğalıyordu. Faik Ahmet Bey, Ermenilerin bu saldırılarının ana sebebini de ortaya koymaktaydı. Ona göre, Ermenilerin asıl amacı Doğu Anadolu’nun istilasında Ermeni ordularının arkalarında Müslüman unsurları bırakmak istememeleriydi. Bu nedenledir ki TBMM Hükümeti ve Doğu Ordusu Kumandanlığının siyasi başvuruları, uyarıları Ermeni Hükümeti üzerinde etkili olmamıştır. Ermeniler belirli bir zaman sessizlikten sonra tekrar Türk sınırlarına taarruza başlamışlardır.

Yunan taarruzu Batı Cephesi’nde devam ederken Ermeniler saldırılarıyla Erzurum’u hatta bütün doğu vilayetlerini istila ederek henüz sınırları belirlenmemiş Ermenistan haritasını genişletmek ve bu yeni durumu özellikle Amerika ve Avrupa’ya kabul ettirmek istiyorlardı. Sonraki taarruzun amacı-

⁸⁵ Faik Ahmet, “Müslimânlar Yapsa İdiler”, *İstikbâl*, 16 Haziran 1336/16 Haziran 1920, No: 147, s.1.

nın bundan ibaret olduğu, Ermeni ve Ermeni taraftarı Avrupa gazetelerinin ifadelerinden de anlaşılmaktaydı. Ermenileri böyle tehlikeli maceraya sevk eden ise “*siyâsî gafletleridir.*” Gerçekten İtilâf Devletleri’nin Ermenistan’a fiilen yardım edemeyeceği ve Amerika’nın doğuda bir görev almak istemediği anlaşıldıktan sonra Ermeni Hükümeti için izleyeceği iki yol kalmıştı. Bu da ya Türklerle anlaşarak barış içinde, kendi sınırları içinde yaşamak. Ya da sözde varlık vasıtaları amaçlarına doğru yürüyerek Türklerle kozlarını paylaşmaktı. Ermenistan birinci seçeneği milletine anlatamayacağı için ikincisini tercih etti. Çünkü özellikle Mondros Mütarekesi’nden sonra Ermeniler büyük bir hırsa kapılmışlardı. Bu hırs gerçekleri görememelerine neden olmuştur. Bugün itibariyle Ermeniler bütün kuvvetlerini toplamışlar, hatta Gürcistan’daki Ermeniler de gönüllü olarak onlara destek vermektedir. Buna karşın Türk ordusu karşısında Ermeni kuvvetlerinin varlık gösteremeyeceği açıktır. Fakat bu gerçek Türk ordusunu, Ermenileri önemsememeye sevk etmemelidir. Ermeni tehlikesinin tamamen ortadan kaldırılması ve bir daha Doğu Anadolu vilayetleri için tehdit olmaktan çıkarılması Türk milletinin vatansever gayretine ve büyük yardımlarına bağlıdır. Ermeni vahşetinin ve “*Osmânî hudûdlarına tecâvüzün ne demek olacağını onlara öğretmeye Şarkî Anadolu halkının kâfi geleceğine şüphe yoktur.*” Aslında Ermeniler ilk derslerini aldılar, Türk askerlerinden yedikleri darbe ile Osmanlı sınırlarının kolaylıkla geçilecek yollar olmadığını öğrendiler.

Faik Ahmet, yazısının sonunda Ermenilerin Türklerle anlaşmak zorunda kalacaklarını anlayacakları sürenin kısa olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber meselenin önemine ve savaşın bütün Doğu Anadolu vilayetlerinin geleceğini ilgilendirmesinden dolayı Türk milletinin ihmalkâr davranmayarak hizmet ve görev almaktan çekinmemesini hatırlatmıştır.⁸⁶

Faik Ahmet Bey, bir diğer başyazısını, “*Nasıl Çalışıyorlar*” başlığıyla 20 Ekim 1920’de kaleme almıştır. Yazısında Ermeni Taşnak Hükümeti’nin, kuvvetlerinin taarruzlarındaki amaçları boşa çıkarılınca söylem değiştirmeye başladıklarını belirtmiştir. Artık, Türklerin Ermenistan’ı imha ve istila etmeye başladıkları propagandasını yaptıklarını ifade etmiştir. Bu yeni söylemle Hristiyan dünyasının tahrik edilerek Avrupa kamuoyunun teşvikiyle Müttefik Devletleri’nin Ermenistan’ı fiilen korumaya sevk edilmesinin amaçlandığını yazmıştır. Faik Ahmet’e göre Ermeniler bu amaç doğrultusunda daha çok “*yaygara koparacaklar*” ve yeni vasıtalara başvuracaklardır. Bu anlamda Ermeni Hükümeti’nin yardımlar sağlamak amacıyla bir taraftan İtilâf Devletleri’nden silah ve mühimmat isterken diğer taraftan Gürcü Hükümeti’nin yardımını sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Ermenilerin İtilâf Devletleri’nden para ve mühimmat yardımı göreceği doğaldır. Bununla beraber İtilâf Devlet-

⁸⁶ Faik Ahmet, “Şark Cephesi’nde Ermeni Taarruzları”, *İstikbâl*, 17 Teşrin-i Evvel 1336/17 Ekim 1920, No: 181, s.1.

leri asker gönderme yoluna başvurmayacaktır. Zira Avrupa’da bundan sonra savaşa taraftar millet kalmamıştır. Ermeniler de bunun bilincindedirler, onlardan sadece para ve mühimmat talebinde bulunmuşlardır. Aslında İtilâf Devletleri, başlangıçta Ermeni davasını şiddetle desteklemişlerdi. Fakat birden desteklerini azaltmışlardır. Şüphesiz bu durum, Ermenilere fiilen yardım yapamayacaklarını anlamalarından kaynaklanmıştır. Bunun bilincinde olan Ermenistan, daha yakınındaki Gürcistan ile dostluk kurarak maddi ve manevi destek alma çabası içerisine girmiştir. Ermeniler, Gürcistan Hükümeti ve Gürcü kamuoyunu kazanmaya çalışmaktadırlar. Tiflis’te çıkan Ermeni gazeteleri de bu yönde bir algı sağlamaya çalışmaktadır. Bu gazetelere göre, Türk ordusu Ermenistan’dan sonra Gürcistan’a taarruz edecektir. Dolayısıyla ortak tehlike karşısında Ermenistan ve Gürcistan beraber hareket etmelidir. Fakat bu söylemler Gürcistan’da dikkate alınmayacaktır. Zira Türklerin öteden beri barışsever olduğunu diğer komşuları gibi Gürcistan’a da göstermiştir. Faik Ahmet Bey, Türklerin sadece saldırganlara karşı meşru savunma hakkını kullandığını, zaferden sonra Gürcistan’a karşı saldırgan tutum almayacağını ifade etmiştir. Gürcistan’ın da bunun farkında olarak Türk topraklarını işgal etmek isteyen Ermenistan’a yardım etmeyeceğinden emin olduğunu belirtmiştir. Gürcistan’ın bağımsız, mutlu bir ülke olarak gelecekte yaşayabilmesi için Türkiye ile dostluk kurmaya mecbur olduğunu hatırlatmıştır. Daha da ötesinde bu zor zamanlarda Kafkas devletlerinin tavrının gelecekteki konumlarını doğrudan belirleyeceklerini belirtmiştir.⁸⁷

Faik Ahmet Bey’in diğer bir başyazısı 10 Kasım 1920 tarihinde olup Ermenilerin barış talebi üzerinedir. Yazıda, Ermenilerin Türkler karşısında Gümrü’deki son hezimetinden sonra barış teklifine mecbur kaldığı belirtilmiştir. Artık yabancı desteği ve himayesi ümidi kalmayan Ermenilerin adeta Türk orduları tarafından tamamen istila tehlikesine maruz kaldığının anlaşıldığına dikkat çekilmiştir. Bu noktadan sonra Ermenilerin savaş siyasetinden ayrılıp Türklerle dostça yaşamalarının milli varlıkları için olmazsa olmazlığı ifade edilmiştir. Faik Ahmet Bey’e göre, Ermeniler bugüne kadar tesirinde oldukları eski zihniyetten uzaklaşmalıdırlar. Bu zihniyet Ermeni Devleti’nin yaşamasının önünde en önemli engeldir. Şimdi sadece barış teklif etmek yeterli değildir. Bu eski zihniyetten vazgeçtiklerini komşu devletlere göstermeli, istenilen teminatı vermelidirler. Ancak bu şartla Ermenilerle kalıcı bir sulh yapılabilir. Aksi takdirde Ermenilere güvenilemez. Zira Ermeniler, konjonktürün kendileri lehine döndüklerine inandıkları anda, Başkan Wilson’un desteğini aldıkları zaman Türkler üzerine taarruza geçmişlerdi. “*Âdetâ bir koyup on almayı düşünmüşlerdi.*” Fakat hesapları tutmamış, adeta Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olmuşlardır. Faik Ahmet Bey, bu tecrübeden yola çıkarak Ermenilerin ileride doğabilecek bir fırsattan yeniden istifade

⁸⁷ Faik Ahmet, “Nasıl Çalışıyorlar”, *İstikbâl*, 20 Teşrin-i Evvel 1336/20 Ekim 1920, No: 182, s.1.

ederek aynı yolu tecrübe edebileceklerini ifade etmiştir. Bu nedenle Ermenilerden teminat alınma zorunluluğuna dikkat çekmiştir.⁸⁸

Anadolu Ajansı, Ermenilerin TBMM Hükümeti'nin teklif ettiği barış şartlarını kabul etmediğini, bunun üzerine yeniden savaşın başlayacağını bildirmişti. Bunun üzerine Faik Ahmet Bey, 17 Kasım 1920'de "*Îâde-i Muhâsamât*" ibaresiyle bir başyazı kaleme aldı. Başyazısında, şimdiye kadar resmi ve gayri resmi bir tamamlayıcı açıklama yapılmamakla beraber Doğu Cephesi'ndeki faaliyetlerden yeniden bir çatışma dönemine girileceğinin anlaşıldığını belirtmiştir. TBMM Hükümeti'nin, barış şartlarının amacının Ermenistan'ın bir daha Türk sınırlarını tehdit edemeyecek hale getirmek olduğunu hatırlatmıştır. Faik Ahmet Bey, Ermenilerin cephede oldukça zor durumda olmalarına rağmen böyle bir yolu seçmelerinin sebeplerinin anlaşılamayacağını belirtmiştir. Bundan hareketle Ermenilerin başlangıçta barış teklifinde samimi olmadıklarını savunmuştur. Vakit kazanmak amacıyla mütareke ve barış teklifinde bulunmuş olabileceklerini ifade etmiştir. Oysa Ermenilerin bu tekliflerinin samimiyetine inanmış olduklarını, zira Türk ileri hareketini durduracak başka bir vasıtanın kalmadığını belirtmiştir. Faik Ahmet Bey'e göre, Ermenilerin karşılaştıkları zor durumdan çıkmak için barışı sağlamaktan başka bir çareleri kalmamıştır. Fakat Ermeniler bu yolu seçmediler ve sadece güvenliği sağlamak amacıyla teklif edilen barış şartlarını kabul etmediler. Ermeniler için bilinmesi gereken bir nokta vardır. O da Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olarak yaşaması her şeyden evvel komşularıyla kuracağı ilişkilere bağlıdır. Ermenistan'ın siyasi ve coğrafi durumu bunun için elzemdir. Batı siyasetinin telkinleriyle bu önemli noktayı önemsemeyerek komşu devletlerle düşmanlığı muhafaza etmek Ermenistan için hiçbir fayda sağlamaz. Faik Ahmet Bey, yazısını şu hatırlatmayla sona erdirmiştir:

"Ermeniler bu hakikati er ve geç anlayacaklar ve kendilerine hâricden gelebilecek muâvenetlerden ziyâde ancak menfaat-ı hakikiyyelerini müdrük olarak ta'kîb edecekleri siyâsetten fâide doğabileceğini öğreneceklerdir."⁸⁹

Faik Ahmet Bey, 21 Kasım'da bir başka yazısını "*Şark Cephesi*" başlığıyla kaleme almıştır. Yazısında, Doğu Cephesi'ndeki son askeri harekâtın, Ermenileri kayıtsız şartsız barış teklifine mecbur ettiğini belirtmiştir. Ona göre Ermeniler ancak üç dört gün devam eden yeni çarpışmalar neticesinde TBMM Hükümeti'nin teklifini aynen kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bugünden itibaren artık Doğu Cephesi'nde barışın kurulduğuna kesin gözle bakılabilir. Türkiye, Ermenistan'a karşı düşmanca bir tavır takınmadığını defalarca göstermiştir. Ermenistan ile yapılacak anlaşma Türkiye'nin gelecekteki güvenliğini

⁸⁸ Faik Ahmet, "Ermenilerin Sulh Talebi", *İstikbâl*, 10 Teşrîn-i Sâni 1336/10 Kasım 1920, No: 188, s.1.

⁸⁹ Faik Ahmet, "Îâde-i Muhâsamât", *İstikbâl*, 17 Teşrîn-i Sâni 1336/17 Kasım 1920, No: 190, s.1.

endişeye sevk etmeyecek şekilde olmalıdır. Dış desteğe güvenerek Doğu Anadolu’da hiçbir hakka, akla ve mantığa dayanmayan saldırıları Türkiye’nin Ermenilere karşı daima tedbirli davranmasını zorunlu kılmaktadır. Faik Ahmet Bey, Ermenistan zaferinin en önemli mimarlarının milletin ve Doğu Ordusu’nun kahramanca mücadelesi olduğunu belirtmiştir. Bundan sonra bütün temennilerinin Batı Cephesi’nde de aynı şekilde zafere kavuşmak olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Şarkta Ermenilere karşı elde edilen neticenin garbda da Yunan palikaryalarından Türk’ün güzel memleketlerini tathir sûretiyle bütün İslâm dünyasını tahkîm ve istîlâ’sı altına almak isteyen İngilizlere karşı te’minî milletin yegâne ârzûsudur. Yoksa ârzûnun yerini bulması için de vaz’iyyetin bundan daha müsâid bir zamanı tasavvur edilemez. Yunanistan’ın dâhilî kargaşalıklarla pek ziyâde zayıf düştüğü bir sırada Yunan kuvvetlerine indirilecek bir darbe ile garbda da istihsâl-i zaferin mümkün olacağına ve bu sayede Yunan Hükûmetinin tâli’ ve mevcûdiyyetinin esâsından sarsılmış bulunacağına şüphe yoktur. Garbteki zaferin aynı zamanda millî da’vâmızın kat’î galebe ve muzafferiyetini istihsâlde kuvvetli bir âmil-i muvaffakiyyet olacağı da bedîhîdir?”⁹⁰

Faik Ahmet Bey, böylece Doğu Cephesi’ndeki zaferin Batı Cephesi’ndeki mücadeleye ivme katacağını ve zafere ulaşmada faydalı olacağı görüşünü vurgulamıştır.

Faik Ahmet Bey’in Doğu Cephesi’ndeki Türk-Ermeni savaşına dair son başyazısı ise Gümrü Antlaşması’ndan hemen sonra, 5 Aralık 1920’dedir. “*Ermenilerle Sulh*” ibaresiyle kaleme aldığı başyazısında, Gümrü’deki barış müzakerelerinin anlaşmayla sonuçlandığının haber alındığını belirtmiştir. İmzalanan barış antlaşmasıyla iki devlet arasındaki savaşa tamamen son verildiğini ifade etmiştir. Bu başarı nedeniyle ne kadar iftihar edilse az olacağını, zira “*ölü zânnedilen bir milletin damarlarındaki kabiliyyet-i hayâtiyyeyi, istiklâl için mevcûdiyyet-i millîye ve tarihîyyesini kurtarmak için ne bülend bir azme mâlik olduğunun düşmânlara gösterildiğini*” belirtmiştir. Ona göre Doğu Ordusu, kazandığı bu zaferle sadece doğu sınırlarını kurtarmamış, aynı zamanda Türkiye’nin genel mücadelesinin de zaferle neticeleneceğini bütün dünyaya ispat etmiştir. Türkiye’nin bu zaferi Cemiyet-i Akvam tarafından da takdir edilmiştir. Cemiyet, Türkiye ile ilişki kurulması kararı almıştır. Bu gelişmeler Türk ordusunun zaferinin dışarıda da fazlasıyla yarar sağladığını göstermektedir. Faik Ahmet Bey, henüz hükümlerini görmemekle beraber, yapılan anlaşmayla TBMM Hükûmeti’nin bir daha sınırlarında Ermenilerin tehdit unsuru haline gelemeyecek şartları kabul ettirdiğini öngörmüştür. Ermenistan’ın barış anlaşmasını imzalamakla, gelecekte Türkiye ile dost bir şekilde yaşama ve barış içinde gelişme fırsatını yakaladığını ifade etmiştir.

⁹⁰ Faik Ahmet, “Şark Cephesi”, *İstikbâl*, 21 Teşrîn-i Sâni 1336/21 Kasım 1920, No: 191, s.1.

Ermenilere, Gürcistan örneğini göstermiştir. Gürcistan'ın, haricin telkinlerine kapılmayarak komşularıyla iyi ilişkiler içinde bulunduğunu ifade etmiştir.⁹¹

Sonuç

Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı yapılan harekât ve elde edilen zafer oldukça önemlidir. Her şeyden önce yıllardır Batılı devletlerin desteğiyle Doğu vilayetlerine sahip olmaya çalışan Ermenilerin bu ülkeleri boşa çıkarılmıştır. Kazanılan zaferle İtilâf Devletleri'ne şu mesaj verilmiştir: Anadolu merkezli bir Türk devletinin gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Ermenilere karşı kazanılan zafer, Milli Mücadele'ye de ivme kazandırmıştır. Ordusuyla, mülki idaresiyle, sivil vatandaşıyla Türk halkının, Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanacağına olan inancı zirve yapmıştır. Türkiye'de büyük çoğunluk, artık Sevr Antlaşması'nın hükümsüz kalacağına, Türk milletinin modern ve tam bağımsız devletler arasında yerini alacağına inanıyordu.

Bu algı Trabzon'da da oluşmuştur. Trabzon halkı zaten Doğu Cephesi'yle yakın ilişki içerisindeydi. Ermeni sorunu Trabzon için de önemlidir. Daha birkaç yıl öncesinde Sevk ve İskân Kanunu'nun gereğini yaptıkları gerekçesiyle çok sayıda Trabzonlu, güdümlü mahkemelerde yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardı. Ermeniler, kurmayı düşündükleri Doğu Anadolu merkezli Ermenistan'ın denize açılan mahreci olarak Trabzon'u kabul etmekteydiler. Ermeni tehdidine karşı düzenlenecek olan Erzurum Kongresi, Trabzon ve Erzurum ortaklığında gerçekleşmişti. Öte yandan Trabzon'da faaliyet gösteren 13. Tümen de doğrudan Doğu Cephesi'ne bağlıydı. Doğu Cephesi Kumandanı Karabekir Paşa, bu askeri birliği kontrol amacıyla Trabzon'a gelmekteydi. Ermeni harekâtına katılan kumandanlardan Rüştü ve Halit Beyler de Trabzon'da görev yapmış, vilayette yakından tanınan ve sevilen kumandanlardandı. Yine Ermeni harekâtını gerçekleştiren Doğu Ordusu içerisinde Trabzon vilayetinin çok sayıda evlatları vardı. Bütün bunlar Trabzon halkının cepheye olan ilgisini beraberinde getirmişti. Milli Mücadele'nin Trabzon ve çevresinde kurulmasını ve yayılmasını sağlayan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve yayın organı *İstikbâl* gazetesi de bu ilginin artmasına katkı sağlamıştır. *İstikbâl* gazetesi, Doğu Cephesi'nde Ermenilerin saldırıya geçmesini, Türk halkına mezalim yapmasını, Türk ordusunun savunmasını, karşı taarruzunu ve Ermeni ordusunu yenilgiye uğratmasını değişik haber edinme kaynakları vasıtasıyla Trabzon kamuoyuna taşımıştır. Sadece Doğu Cephesi'ndeki gelişmeleri içeren haberler aktarılmakla yetinilmemiş, gazetenin kurucusu ve başyazarı Faik Ahmet Bey de değerli fikirlerini, yorumlarını, önerilerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Bütün bunlar sonucunda Trabzon halkı Doğu Cephesi'nde Türk ordusunun harekâtını yakından takip edebilmiştir. Halk, kazanılan zaferleri büyük bir sevinçle

⁹¹ Faik Ahmet, "Ermenilerle Sulh", *İstikbâl*, 5 Kânûn-ı Evvel 1336/5 Aralık 1920, No: 195, s. 1.

karşılamaştır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti kazanılan zaferler nedeniyle Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya ve harekâtın önemli kumandanlarından Rüştü Bey'e sevinçlerini ifade eden teşekkür telgrafları çekmiştir.

İstikbâl gazetesinde Ermeni harekâtıyla ilgili verilen haberlerden ve yapılan yorumlardan çıkarılan en önemli sonuç, Ermenilerin ileride bağımsız ve gelişime açık bir devlet olarak yaşayabilmesi için Türkiye ile diğer komşularıyla barış içinde yaşamak zorunda olduğunun tespitidir. Ermenilerin, Batılı devletlerin kışkırtmalarıyla, komşularına karşı düşmanca tutumu devam ettirdiği takdirde bölgede yaşayabilmesinin zor olduğu mesajı verilmiştir. Ermenilere karşı geçmişteki tecrübeler hatırlatılarak, onlar üzerinde sürekli bir şüphe, endişe ve güvensizlik ortaya konulmuştur. Ermenilerin, fırsatını bulur bulmaz yeniden düşmanca bir tavır alarak Türkler aleyhine saldırıya geçebilecekleri iddia edilmiştir. Bu ön yargının yıkılması için Ermenistan Devleti'nin düşmanca tavrından vazgeçtiğini ispat etmesi gerektiği ortaya konmuştur.

Bugünden bakıldığında gazetenin tespitlerinin gerçekleştiği söylenebilir. Ermeniler bugün de dünkü düşmanca tavır ve hareketini sürdürmektedir. Zira 1988'e kadar özellikle Azerbaycan coğrafyasında Türklere karşı zulüm ve yok etme hareketini sürdürmüşlerdi. 1988-1994 arasında ise Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarına saldırmış, Hocalı gibi 20 yüzyılın son soykırımını gerçekleştirmiş, bölgenin %20'sini işgal etmiş, 17.000 Türk'ü katletmiş, bir milyon kişiyi mülteci durumuna geçirmiştir.⁹² Öte yandan Türkiye'ye karşı hasmane tutumunu da sürdürmüştür. Bir taraftan Azerbaycan Türklerine saldırırken diğer taraftan uluslararası alanda Türkiye'nin 1915'te Ermeni soykırımını yaptığı iddialarını sürekli gündeme getirmektedir. Ermeni kamuoyunda Doğu vilayetlerinin işgal edilmiş olduğu ve geri alınması gerektiği algısı sürekli tazelenmektedir. Bu anlamda doğru zaman beklenmektedir. Bugün bu tavrı nedeniyle Ermenistan, açlığa varacak iktisadi sıkıntılar çeken küçük ve zayıf bir devlettir. Ermenistan dün olduğu gibi bugün de Batı'dan aldığı cesaretle Türklere karşı saldırılarını ve düşmanlığını sürdürmektedir. Bu hasmane tutum devam ettiği sürece Ermenistan küçük ve zayıf bir ülke kalmaya mahkûm olacaktır.

⁹² Ermenilerin, 1988-1994 arasında Azerbaycan coğrafyasındaki faaliyetleri için değerli makaleleri ihtiva eden bir kaynak için bkz. *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C: IX, Sayı: 2, Karabağ Özel Sayısı, Elazığ 2013.